

Ávarp á samkomu á Sauðárkróki 5ta júlí 2017 80 ára afmæli NLFI.

Ágæta samkoma !

Þegar höfð er í huga sú staðreynd sem almennt er viðurkennd hér í Skagafirði, að Skagafjörður sé naftli alheimsins, má segja að Skagfirðingar séu hljóðlátir menn og hógværir og lítt um að halda sér fram. Það er því af skagfirsku lítillæti sem þetta spjall er kallað: Jónas Kristjánsson, læknir á heimavelli. Enda var Skagafjörður heimavöllur hans og má sanna með Skagfirskum rökum. Hér gefst ekki tími til mikilla málalenginga, enda hefur Stefán Vagnsson frá Hjaltastöðum gefið glögga lýsingu á viðhorfum héraðsbúa til Jónasar og hans fjölskyldu og hversvegna þau nutu þeirra almennu vinsælda að fátítt má telja. Hér verða aðeins nefnd örfá atriði sem forvitnilegt er að hugleiða. Sá sem hér hjalar forðast fyrstu persónu eintölu á slíkum stundum en hér verður undantekning á.

Fyrst er rétt að hafa í huga að á þessu ári eru liðin 79 ár frá því Jónas og hans fjölskylda fluttu af Sauðárkróki. Þó lifir þetta fólk góðu lífi í sögulegri vitund héraðsbúa ef svo má segja. Sögur eru enn sagðar. Sama á um Austurland. Sönnur á því fékk ég fyrir nokkrum dögum. Það er því augljóst mál að þegar ég settist fyrst að hér á Krók fyrir rúmlega 50 árum, þá voru sagðar sögur af Jónasi lækni og þær af ýmsum toga. Ekki var hirðusemi á að halda þessum sögum saman, né heldur að ræða við þá sem vel máttu þekkja til. Hef ég sérstaklega í huga þá vini mína sem stóðu að stofnun NLFI og ekki síst þann sem best allra þekkti til um þingmennsku Jónasar, hans trausta og nána vin, Jón Sigurðsson alþingismann á Reynistað. Framfarafélag Skagfirðinga var þeirra hugmynd og framkvæmd.

Hér verða ekki rakinn æviatriði Jónasar, ekki horft til þess sem kallað hefur verið „Kenninga „ hans heldur haldið aðrar leiðir.

Þá fyrst að vatnsveitunni sem varð fullgerð 1912 . Þegar Jónas kemur á Krókinn 1911 hefur vatnsveitumálið verið til umræðu nokkur ár, ekki síst vegna þess að vátrygging húsa var í uppnámi nema ýmsar úrbætur yrðu gerðar. Taugaveiki var landlæg. Jónas tekur strax fyrstu í þessu máli og hefst þegar handa. Veitan kostaði um 14 þús krónur sem var mikið fé fámennu sveitarfélagi, þar sem sveitarþyngts voru mikil . Hér gerist það sögulega að Króksrarar finna upp alveg nýja tegund af skatti. Þeir ákveða að leggja á vatnsskatt. Til þess að svo mætti verða þá þurfti að breyta landslögum. Og hér fórum við að sjá fingraför Jónasar. Þingmenn Skagfirðinga voru þeir Jósep Björnsson, kennari á Hólum og Ólafur Briem, bóndi á Álfgerisvöllum. Þeir leggja fram frumvarp á Alþingi og það var umræðu lítið afgreitt til nefndar. Í Formaður hennar og framsögumaður var Steingrímur Jónsson, þá bæjarfógeti á Akureyri. Þar var vinsæll læknir og áberandi í bæjarlifinu, Steingrímur, sonur Matthíasar skálds, einkavinur Jónasar. Ekki er að efa að Jónas hefur hvatt lækninn til að duga sér gagnvart fógetanum. Má vera að fógetinn hafi farið að hugleiða að lýkur á endurkjöri byggðust á því að vatn færi að renna úr krönum á Króknum. Frumvarpið er samþykkt umræðu lítið og frá 1.sept. 1912 mátti innheimta vatnsskatt á Króknum. Skattur var ákveðin prósenta af virðingarverði fasteignar. Sem okkur þykir eðlilegt í dag. En ef menn vildu vatnshhana til að geta vökvað garðsholuna þá þurfti að borga auka sem og 6 krónur

árlega fyrir hvert auka salerni. Þótti sumum sú skattheimta ekki líkleg tilo að auka þrifnað í þorpinu.

Þegar framsögumaður nefndarinnar gerir grein fyrir álti hennar kemur margt forvitnilegt í ljós. Það er oft vitnað í hvað héraðslækni finnist. Og vatnið er þegar komið í helstu hús og Jónas hefur náð í landlæknini norður á Krók að smakka á vatninu sem segir í bréfi til nefndarinnar að þetta sé ágætt vatn og mælir með að Alþingi samþykki frumvarpið. Lokaorðin ættu að vera okkur sem nú lifum umhugsunarefni en þau eru svo: Nefndin lítur svo á, að þetta hafi verið rösklega gert af Sauðárkróksbúum og að löggjafarvaldið eigi því að veita þeim nauðsynlegan stuðning.

Mörgum varð minnisstæður sá eldmóður sem greip Jónas, þegar spánskaveikin geisaði 1918. Veikin breyddist út með miklum hraða og landlæknir taldi vonlitið að verja Norðurland. Það taldi Jónas ekki. Hann fékk í lið með sér lækna austan og vestan og settir voru verðir á alla fjallvegi og við allar hafnir. Veikin barst ekki norður. Þá varð langur dagurinn hjá héraðslækninum á Króknum því hann var í stöðugu sambandi við þá verði sem gættu fjallvega. Á næsta ári eru 100 ár frá þessum atburðum og þá gefst kannski tækifæri að á rifja þetta upp.

Ég vil hér á eftir rifja upp tvö atriði sem virðast hafa dottið upp fyrir ef svo má að orði kveða. Þar kynnumst við öðrum hliðum á Jónasi. Og þá er best að byrja á því sem síðar gerðist.

Haustið 1925 stefndi ritstjóri Dags á Akureyri, Jónas Þorbergsson, síðar útvarpsstjóri, 32 Króksurum fyrir meiðyrði.. Fyrir Króksurum fór sýslumaður þeirra Sigurður Sigurðsson. Er talið að um 300 manns hafi verið viðstatt réttarhaldið og mikil þróng á þingi. Það var ekki á hverjum degi sem mönnum gafst tækifæri á að sjá þá sitja sem sakborninga á bekk, sýslumann, prófast, héraðslækni og helsta kaupmann staðarins. Verða þessa málafærli ekki rakin hér frekar utan nefna að vinna lagðist niður og fl verslunum var lokað.

Þegar Jónas Þorbergsson, fjórum áratugum síðar, ritar minningar sínar og rifjar upp þessa atburði, þá liggur honum þungt til Jónasar Kristjánssonar. Nafn hans finn ég ekki á öðrum stað í minningunum. Hér er ekki allt sem sýnist.

Síðari kona Jónasar Þorbergssonar, var Sigurlaug Margrét Jónasdóttir. Hún og Jónas Kristjánsson voru þannig skyld að Kristján ríki í Stóra Dal var afi Jónasar en langafi Sigurlaugar. Sigurlaug átti sína bernsku hér á Krók. VSV skrifaði minningar hennar og kaflarnir um Krókinn eru fallegir. Fjórtán ára verður hún fyrir því að fá mein í fót og neyðist Jónas til að taka af fót rétt fyrir neðan hnjalíð. Hlýtt er á milli þeirra frændsysktina því Jónas ávarpar hana alltaf frænka minn. Og ljóst að hún mat frænda sinn mikil alla tíð. Til að átta sig á kulda Jónasar Þorbergssonar til nafna síns Kristjánssonar er rétt að hafa í huga það sem Tryggvi Þórhallsson, þá ritstjóri Tímans, skrifaði þegar Valtýr Stefánsson gekki úr Framsóknarfloknum og varð ritstjóri MBL., að samkvæmt fornum sið nytu njósnarar og liðhlaupar ekki griða. Hjá ákveðnum hópi Framsóknarmanna naut Jónas Kristjánsson aldrei griða, eftir að hann settist á þing fyrir Íhaldsflokkinn og verður ekki rætt frekar. En Jónas sat

áfram í stjórn kaupfélagsins enda ávalt það sem kallað var „að vera samvinnumaður“.

En þá hverfum við til ársins 1915 og færum Jónas úr stól hinna stefndu til þess hlutverks að skipuleggja með öðrum, flótta sakamanns úr landi. Allt er þetta mál ævintýralegt og á sér varla hliðstæðu. Og er farið ljótt yfir sögu.

Haustið 1914 kom upp peningafölsunarrmál hér á Krók Danskir peningaseðlar voru ljósmyndaðir og settir í umferð. Rekjum ekki aðdraganda en sá sem ljósmyndaði, var Jón Pálmi Jónsson, ljósmyndari á Króknum. Hann var manna vinsælastur, glínumaður, skákmaður og góður hagyrðingur. Jón Pálmi játaði strax brot sitt og vísaði sjálfur á þær plötur sem hann hafði notað til þessa verks. Var honum síðan sleppt úr varðhaldi gegn 1000 krónu tryggingu og var Jónas Kristjánsson annar ábygðarmanna. (14 af nýrri vatnsveitu frá árinu á undan.) Sýslumaður Skagfirðinga var Magnús Guðmundsson, einn nánasti vinur Jónasar í Skagfirði. Hann kvað upp þann dóm í undirrétti að Jón Pálmi skyldi sæta 2 og 1/2 árs betrunarvistar. Jón Pálmi taldi sig ekki hafa bolmagn til að reka malið fyrir hæstarétti í Kaupmannahöfn og óttaðist fangavist. Vinir hans töldu líka að Jón Pálmi mundi ekki þola frelsissviptingu.

Hér þarf einnig að nefna til Hjálmar Þorsteinsson, vin Jóns Pálma. Bjó Hjálmar á Mánaskál í Laxárdal fremri ásamt konu sinni Önnu Guðmundsdóttur. Hjálmar flutti síðar suður að Hofi á Kjalarnei varð þjóðkunnur maður. Landsfrægur hagyrðingur.)

Í mars 1915 átti Hjálmar leið um Krókinn og hittust þeir vinir og ræddu málín. Þegar Hjálmar kom heim hófst hann þegar handa um að útbúa fylgsni þar sem Jón Pálmi gæti falist og var það varla nema rúmlengdin. Víku af mái spurðist svo að Jón Pálmi væri horfinn. Leit var hafinn en án árangurs og síðan fanst yfirhöfn hans og hattur og töldu menn að hann hefið fyrifarið sér. Hann var kominn vestur í Laxárdal í fylgsnið. Þar var vistin aum, svo það var saumaður á hann kjóll og gekk hann að heyskap með öðru fólk.

24 ágúst hófst ferð Jóns Pálma til Siglufjarðar en þar skyldi þess leitað að koma honum í skip. Áræði, kjarkur, dugnaður, heppni og frábært skipulag einkenndu þá för alla. Dragferjan við Vesturós var læst með keðju og lykil höfðu aðeins ferjumaður og héraðslæknir. Lykils skyldu þeir kalla eftir hjá lækni þegar þeir kæmu á Nafarbrún. En þá hafði lækni verið kallaður í bráða vitjun fram í Lýtingsstaðahrepp. En þeir komast yfir Vötnin og í áföngum í Ósland, þar sem Sigurjón Jónsson tekur við forystu og var þar ekki í kot vísað. Leiðin út að austan og yfir Siglufjarðarskarð er ævintýri líkust og verður ekki rakinn. Þeir Hjálmar og Sigurjón leita á fund Jóns Jóhannessonar sem þá var framkvæmdastjóri hjá Elíasi Roald, umsvifa miklum sildarkaupmanni og útgerðamanni á Siglufirði. Hann tekur að sér malið og kemur Jóni Pálma fyrir á fremsta bæ í Siglufirði þar sem heitir í Leyningi. Þar hefur hann vist í fjárhúsum og getur þá fyrst kastað kvenbúningi, sem finnst í fjárleitum um, haustið og varð mönnum undrunarefni.

En nú var skollin á heimsstyrjöld og folk þurfti vegabréf. Hvernig Jóni Jóhannessyni tókst að útvega nefna sínum vegabréf undir nafninu Arne Hansen og fá honum far með skipi er enn eitt ævintýrið í þessari

sögu. En varla var skipið horfið við hafssbrún þegar á skrifstofu Jóns, kemur góðvinur hans sem ber honum kveðjur Jónasar læknis á Sauðárkróki sem er að forvitnast um hvað líði því sem hann geymi. Jóni brá, vissi ekki um að komu Jónasar að þessu máli og var honum ókunnur. Hann skrifar Jónasi og biður hann að vera rólegan, brátt muni fréttast af „bögglinum“.

Og hvað kom Jónasi til að standa að slíku. Hann sagði við einn heimildarmann, að hvorki væri Jóni Pálma né þjóðfélaginu til góðs, að hann sætti fangelsisvist, því svo hart væri í honum, en vel mundi úr rætast ef málin skipuðust á annað veg, góðmálmurinn, sem í Jóni væri, mundi þá skýrast. Og vissulega varð svo, för Jóns Pálma lauk í Bandaríkjunum þar sem hann eignaðist stórar búgarð og ljósmyndastofu. Hann kom einu sinni til Íslands, sumarið 1948 og dvaldi þá á heimili vinar síns Jónasar. Hér sem oftar horfði Jónas á einstaklinginn. Jón Pálmi var vissulega 500 krónu virði.

Þegar við Sigríður Kristín fluttum í útvarp þrjá þætti á sagnaslóð um Jónas Kristjánsson voru viðbrögð venju fremur mikil. Áhugasamir hlustendur að spryrjast fyrir um lesefni. Eitt símtal varð þó af öðrum toga. Sigrún dóttir Péturs Sigurðssonar, tónskálds sagði við mig; Það getur ekki veið að Jónas hafi verið þingmaður Íhaldsflokkins. Þeir voru svo góðir vinir pabbi og Jónas. Pétur Sigurðsson er eini maðurinn í sögu Króksins sem ég mundi kalla alþýðuforingja. Og þegar lesnar eru hugmyndir hans um sitthvað í kjarabaráttunni þá hljómar það kunnuglega fyrir þá sem þekkja til Jónasar. Báðir það stórir í sniðum að hefja sig yfir flokksbönd, þegar velferð samfélags kallaði. Löng yrði þulan væri allt talið. Og það er þannig með Jónas Kristjánsson, lækni að því meira sem sagt er því fleira verður ósagt.

Haraldur Björnsson, stórleikari frá Veðramóti varð fyrstur til að halda utan til leiklistarnáms. Hans bráðskemmtilega ævisaga, Sá svarti senuþjófur hefst á kafla sem heitir Undir Tindastóll::, Ég er fæddur undir Tindastól. Það er ekki hægt að fæðast við rætur betra fjalls. Tindastóll er fjallið okkar á Króknum. Fjallið í lífi Jónasar Kristjánssonar hét Hansína. Þar var skjólið hans og athvarf. Hún var frábærlega vel gefin ung stúlka og jöfnum höndum skörungur og valmenni, skrifaði Jónas síðar. Hún bjó manni sínum og börnum það heimili að orð fór af víða. Ég á vinkonu sem brátt skrifar aldur sinn í þrem tölustöfum. !0 ára var henni gefið að vera vikulega two mánuði í handavinnu hjá Rannveigu Jónasdóttur. Þegar leið á tímann stóð Rannveig á fætur og gekk út og kom aftur með skál fulla af súkkulaðibúðing. Það var óséður réttur á borðum alþýðufólks um 1930. En þetta segir okkur að eins það sem allir vissu í Skagafirði að læknishúsið lág um þjóðbraut þvera og þar sátu allir jafnt til borðs. Þar réði Hansína ríkjum.

Hér gefst ekki tími til að ræða samsætið 1926 sem þeim hjónum var haldið, en það er merkilegt í menningarsögulegu tilliti. Kannski gefst tækifæri til að segja þá sögu síðar á vegum NLFÍ.

En Jónas og hans fólk er ekki á fórum úr sögulegri vitund Skagfirðinga. Þegar ég gekk á fund Bjarna vinar míns Mannssonarins stjórnarformanns KS og sagði honum frá þessu afmæli og mér þætti líklegt að félagið leitaði liðsinnis vegna heimildarmyndar um Jónas svaraði

Bjarni: Hann Jónas læknir, hann bjargaði afa. Þegar ég fór að leita að laginu hans Péturs Sigurðssonar, við ljóðið hans Friðriks Hansen: Heill þér Jónas, þá datt mér í hug að hringja í dóttur dóttur Péturs, gamlan vin úr leikhúsinu, Sigrúnu Valbergs leikstjóra. Ég bar upp erindið og svarið var svo: Hann Jónas læknir. Jón hann bjargaði mömmu, Og í dag er hér með okkur hún Annar Þórðardóttir, en barn dvaldi hún á læknisheimilinu

Ég vil þakka þeim einstöku myndlistarmönnum sem flýttu opnum sýningar, til þess vera til staðar við þessa einföldu athöfn. Þetta er sýnting 13 listamanna sem allir eiga tenginu við Skagafjörð. Hér um húsið eru þessi verk til sýnis sem og í Safnahúsi. Síðar mun þessi sýning leggja í langferð um landið. Þá vil ég þakka Sólborgu Unu, héraðsskjalaverði og hennar fólk fyrir einstaka afgreiðslu á öllu því sem ég hef verið að suða um. Jón Grétar húsvörður hér hefur tekið öllu suði mínu með þeirri stóisku ró sem hönum er gefin. Á liðnum árum hef ég átt í margvíslegu samstarfi með og fyrir NLFÍ. Allt hefur það verið sérlega ánæggjulegt. Ég vil þakka Magnúsi Sigurðssyni fyrir góða daga í Hveragerði á liðnu vori. En sérstaklega vil ég þakka þeim Inga Þór og Björgu Stefánsdóttur gott samstarf og einstök persónuleg kynni.

Félaginu óska ég til hamingju með afmælið og ekki síður okkur Skagfirðingum að varðveita slikt í sögu okkar.

Þegar ég heyri góðs manns getið, kemur mér hann í hug, var sagt hér í Skagfirði fyrir hundruðum ára. Þegar við Skagfirðingar heyrum góðs manns getið, kemur okkur Jónar læknir í hug.

Lifið heil.